

ARVYDAS PACEVIČIUS

Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės katedra, Universiteto 3, 2734 Vilnius, Lietuva

**LIETUVIŠKŲ KNYGŲ RINKINIAI VIENUOLYNŲ BIBLIOTEKOSE
(XVIII a. pabaiga – XIX a. pirma pusė)**

Knygų lietuvių kalba platinimo keliai, išplitimo arealas, pagaliau jų vartojimas (skaitymas) XVIII–XIX a. pirmosios pusės Lietuvos vienuolijose kryptingesnių tyrinėjimų dar nesulaukė. Daugiausia nuveikta analizuojant spaustuvų, iš jų ir vienuolynų, leidybinių repertuarą, knygų tematiką ir tiražus¹; pastaruoju metu atkreiptas dėmesys į knygų prekybą, kurios kanalais buvo platinama ir lietuviška knyga²; paskelbti labai reikšmingi Lietuvos spaudos ir kultūros istorijai Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai³. Negalima teigti, kad lietuviškoje historiografijoje apskritai buvo ignoruojamas vienuolijų vaidmuo kuriant ir kaupiant lietuvišką raštiją, tačiau dažniausiai autoriai apsiribodavo pavienių knygų, aptiktų vienuolynų bibliotekų kataloguose, paminėjimu⁴. Aiškintis, kokių būdu, kieno užsakymu, kokiems tikslams jos buvo kaupiamos ir platinamos, nebuvo mėginta. Tiesa, perspektyvų tyrimą mums rūpimu klausimu buvo pradėjęs Jurgis Lebedys. Jo surinkta medžiaga (kartu apie lietuviškas ir lituanistines knygas vienuolynų bibliotekose) paskelbė Vanda Zaborskaitė⁵. J. Lebedys atkreipė dėmesį į geroką lietuviškų knygų pagausėjimą ir lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime

¹Žukas V. Lietuviškos knygos bruožai: 1795–1864 m. Tematikos klausimai // Knygotyra. 1983. T. 9 (16). P. 39–53; Navickienė A. Lietuviškų knygų leidėjai ir jų leidiniai 1795–1864 m. // Ten pat. 1993. T. 19 (26). P. 11–27; Navickienė A. Lietuviškų knygų tiražai 1795–1864 metais // Ten pat. 1996. T. 23 (30). P. 22–37; [Navickienė A.] Bazilijonų spaustuvė // Knygotyra : Enciklopedinis žodynas. V., 1997. P. 43–44; [Navickienė A.] Pijorų spaustuvė // Ten pat. P. 291; [Braziūnienė A.] Pranciškonų spaustuvė // Ten pat. P. 297–298.

²Vladimirovas L. Knygos prekybos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII amžiuje metmenys // Knygotyra. 1994. T. 21 (28). P. 5–16; Navickienė A. XIX a. pirmosios pusės knygų prekybos Didžiojoje Lietuvoje istorijos šaltiniai // Ten pat. P. 28–37; [Glosienė A., Kaunas D., Misiūnas R. ir kt.] Knygų prekyba // Ten pat. P. 191–198.

³Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai : XVI–XIX a. / Parengė Irena Petrauskienė. V., 1992. 392 p.

⁴Lukšienė M. Bibliotekos Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. 1966. T. 5. P. 113–114; 117–118; 125–126; Vladimirovas L. Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800m.) // Knygotyra. 1970. T. 1 (8). P. 100–101; Pacevičius A. Bazilijonų, misionierių ir pijorų knygų rinkiniai Lietuvoje 1800 - 1839 m. : istorinės rekonstrukcijos bandymas // Knygotyra. 1994. T. 21 (28). P. 45.

⁵Lebedys J. Lietuvių kalba XVIII–XIX a. viešajame gyvenime. V., 1976. 276 p.

pažinęjimą antrojoje XVIII a. pusėje. Sprendžiant iš darbinių hipotezių⁶, jis suvokė, kas galėjo būti tiltu tarp Mikalojaus Daukšos, kitų XVI–XVII a. pirmos pusės lietuvių raštijos veikėjų ir XIX a. kūrusių Simono Daukanto, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos ar Dominiko Sutkevičiaus. Be ganytojiškos, pastoracinės vienuolių veiklos užtikrinimo, vienuolynai ir jų bibliotekos galėjo būti kaip tarpininkai leidžiant, platinant ir vartojant lietuviškas knygas, ypač Konstantino Sirvydo “Lenkų-lotynų-lietuvių” kalbų žodyną⁷ ir anoniminę 1737 m. gramatiką. Šią hipotetinę J. Lebedžio prielaidą patvirtina ir Zenono Ivinskio straipsnis, pagrįstas medžiaga iš Romos archyvų⁸, taip pat naujaisi Sigito Narbuto tyrinėjimai apie lietuvių kalbos vartojimą Vilniaus pranciškonų aplinkoje⁹. Prie šios temos dar grįšime.

Šiame straipsnyje remdamiesi šaltiniais, daugiausia vienuolynų bibliotekų katalogais ir inventoriniais sąrašais, pabandysime atskleisti pagrindines lietuviškų knygų saugojimo vietas pagal vienuolijas, vienuolynus ir etnopolitiniu bei religiniu atžvilgiu išsiskiriančius regionus (Žemaitija, Užnemunė, etnografinė Rytų Lietuva, Baltarusija, Latvija). Antrasis uždavinys – nustatyti vyraujančią lietuviškų knygų tematiką, populiariausias knygas, aptarti jų dominavimo priežastis ir retesnius egzempliorius. Skaitymo klausimai, lietuviškų knygų komplektavimas aptariamas pačiais bendriausiais bruožais. Pabaigoje trumpai apžvelgiamos lietuviškų knygų rinkinių formavimosi sąlygos, lituanistinė vienuolių terpė (lietuvių pamokslininkai, vienuolių kilmė) ir reziumuojant bandoma atsakyti į klasikine socialinės komunikacijos tyrinėjimuose tapusią Haroldo Dwighto Lasswello⁹ formulę: “*Who says, what, in which channel, to whom, with what effect*” (“kas praneša – komunikuoja, ką, kam, kokių kanalu ir kaip efektyviai”). Tiesa, mus daugiau domins pats “signalas”, t. y. lietuviška knyga, ją gaubusi aplinka ir sklidimo kelių – “kanalų”, t. y. bibliotekų efektyvumas, o ne knygos turinys, adresatas ir autorius bei leidėjo intencijos.

Nors lietuvišką knygą pirmiausia suvokiame kaip spaudinį, kurio didesnę turinio dalį sudaro tekstas lietuvių kalba (žemaičių tarne), darbe neatsiribojama ir nuo gausaus rankraštinio vienuolių palikimo. Jis sudarė vieningą vienuolyno bibliotekos fondo dalį, dažniausiai nebuvo griežtai atskiriamas nuo spausdintų

⁶J. Lebedžio pastabos parašėse: “Vienuolių ordinais ir lietuvių kalba – pranciškonai, domininkonai, bernardinai; Vilniaus lietuviai”; “Vienuolių ordinais ir lietuvių kalba. Bažnyčių vizitacijos. Lietuviškos pamaldos ir pamokslai. Lietuviškos knygos bibliotekose, bažnyčiose, klebonijose ir knygynuose-krautuose”; “Dvasininkai ir lietuvių kalba. Vizitacijos. Vienuolių ordinais ir lietuvių kalba. Vilnius. Kaunas” // Ten pat. P. 13, išn. 1; P. 14, išn. 2; P. 15, išn. 3.

⁷Ivinskis Z. Lietuvių kalba viešajame Lietuvos gyvenime 16–17 a.: Žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų // Aidai. 1953. Nr. 8. P. 360–368; Nr. 9. P. 408–417. – Autorius, be kita ko, paneigia nuomonę, kad jėzuitai į Lietuvą atnešė polonizacijos idėją.

⁸Narbutas S. Lietuviška marginalija 1530 m. “Homilijose” // Kultūros barai. 1995. Nr. 2. P. 56–59.

⁹Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society // The Communications of Ideas / Ed. by L. Bryson. New York, 1948. P. 37. – Cit. iš: Maliszewski K. Komunikacija socialna epoki nowozytniej. Stan badań i potrzeby // Rozprawy z dziejów XVIII wieku. : Z dziejów komunikacji socialnej epoki nowozytniej / Pod red. Jerzego Wojtowicza. Toruń, 1993. S. 8.

knygų. Be to, kaip rodo naujausi tyrinėjimai¹⁰, knygų perrašinėjimas vienuolynuose nestoją sulig spaudos išradimu. Baroko ir netgi Švietimo epochose knygų, apskritai informacijos stygių Abiejų Tautų Respublikoje iš dalies kompensavo ranka rašyti populiariausių autorių darbų kompendiumai, kalendoriai, laikraščiai, panegirikos, paskviliai, pamokslai ir t. t.¹¹ Kai kurie iš jų – sukurti, išversti ar perrašyti lietuviškai – pasitaiko ir vienuolynų bibliotekose. Tuo tarpu kitakalbiai (lenkų, lotynų, vokiečių) lituanistiniais rinkiniais, sudarę ženklią vienuolynų bibliotekų fondų dalį, liko už šio tyrinėjimo ribų.

Rinkiniais galima vadinti nuosekliai, pagal tam tikrą tematiką ar kitą, pavyzdžiui, kalbinį požymį suformuotą, nuolat papildomą knygų ir rankraščių sankaupą (visumą)¹². Bibliotekoje toks rinkinys sudarytų kolekciją, atitinkamai įvardytą, pažymėtą kataloge. Ar lietuviškos knygos aptariamose bibliotekose buvo bent kiek kryptingiau komplektuojamos? Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad ne. “Kiek sąmoningiau ir pilniau komplektuoti lietuviškų knygų vienuolynų bibliotekos nėra bandžiusios”¹³, – teigia M. Lukšienė. Tiesa, toliau autorė teigia, kad “neturint visų vienuolynų ir jų laikomų bibliotekų katalogų, sunku griežtai ką teigti..., bet pačios dvasininkų institucijos specialaus susidomėjimo tuo atžvilgiu nerodė”¹⁴. Lietuviškas knygas dvasininkai rinkdavę privačiai, savo pačių praktiniam reikalui.

Iš tiesų vienuolijų vadovybės bibliotekų komplektavimo politikoje¹⁵ įžvelgti lietuviškos knygos protegavimą sudėtinga, ir vargu ar tokios paieškos būtų prasmingos – ne tik dėl ano meto dvasininkijos mentaliteto, sulenkėjimo, lietuvių kalbos ignoravimo ar net niekinimo. Bendra kultūrinė ir knygų rinkos situacija, skurdus lietuviškų knygų asortimentas elementariems liaudies poreikiams patenkinti nulėmė lituanistines spragas rimtus teologijos ir pasaulietinių mokslų veikalus komplektavusiose vienuolynų bibliotekose. Akivaizdu ir kitkas – vienuolynai neslėpė, nenaikino knygų lietuvių kalba, neatsiribojo nuo lietuviško etnos ir jo kultūros.

¹⁰Нікалаев М. Палата кнігалісная Рукпісная кніга на Беларусі у X–XVIII стагоддзях. Мінск Мастацкая літаратура, 1993. 239 с.; Maliszewski K. Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopismienych z okresu późnego baroku Studium z dziejów kształtowania się i rozpowszechniania sarmackich stereotypów wiedzy i informacji o “theatrum mundi”. Toruń, 1990. 265 s.

¹¹Tokio pobūdžio rankraštine produkcija, plitusi daugiausiai tarp bajorijos, bet pasiekdavusi ir didikų, dvasininkijos, miestiečių elitą, lenkų istoriografijoje vadinama “*silva rerum*”. Tai originalios formos rankraštines knygas, sudarytos iš politinių raštų ir pamfletų, seimų kalbų fragmentų, ūkio ir medicinos patarimų, naujienų, anekdotų, necenzūrinių posakių užrašų, politinių, religinių, lyriniių eilėraščių nuorašų ir t. t. – Žr.: Tazbir J. Dłaczego wiek XVII był stuleciem rękopisów? // Tenże. Od Haura do Isaura : Szkice o literaturze. Warszawa, 1989. S. 7–22; Zachara M. Sylwy – dokument szlacheckiej kultury umysłowej w XVII w. // Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI–XVII wieku. / Pod red. H. Dziechiełńskiej. Wrocław, 1980. S. 197–219.

¹²Platesnį “Rinkinio” apibrėžimą žr.: [Kaunas D.] Rinkinys // Knygotyra : Enciklopedinis žodynas ... P. 315.

¹³Lukšienė M. Bibliotekos Lietuvoje... P. 126.

¹⁴Ten pat.

¹⁵Plačiau žr.: Pacevičius A. Vienuolynų bibliotekų komplektavimo šaltiniai // Knygotyra. 1997. T. 25 (32).

Tai patvirtina ir tam tikros lietuviškų knygų rinkinių formavimosi XIX a., ypač antrajame ketvirtyje, tendencijos, kurias dabar ir aptarsime.

Vienuolynų inventoriniuose aprašuose ir bibliotekų kataloguose minėtu laikotarpiu pradėdamos išskirti lietuviškos bei žemaitiškos¹⁶ knygos, surašant jas šalia prancūziškų, itališkų, vokiškų ir įvardijant atitinkama antrašte. Aišku, taip daryta tuose vienuolynuose, kurių bibliotekose minėtų knygų susikaupdavo daugiau. Pavyzdžiui, pojezuitinėje Kražių kolegijos bibliotekoje, atitekusioje karmelitų 1797–1817 m. valdomai pavieto mokyklai, 1803 m. lietuviškos knygos buvo surašytos skyriuje, pavadintame *“Litvani et Samogiti”*¹⁷. Troškūnų bernardinų vienuolyno 1817 m. Inventoriniame apraše, skirtingai nuo jo 1782 m. lietuviškų knygų neišskiriančio bibliotekos katalogo, lietuviškos knygos paminėtos net trijų skyrių pavadinimuose: *“Nauk Chrzescianskich ... Francuzkich i Litewskich”*, *“Historici varii w Idiomaticie polskim, francuzkim, litewskim”*, *“Ksiąg do nabozenstwa polskich, lacniskich i litewskich”*¹⁸. Knygos lietuvių kalba Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekai 1851 m. kataloge išvardytos skyriuje *“Varii libri Polonici et Samogitici”*¹⁹. Šie pavyzdžiai – o jų galima pateikti ir daugiau²⁰ – nereiškia, kad lietuviškos knygos buvo masiškai išimamos iš kitų bibliotekos skyrių ar jos filialų – bažnyčios choro, zakristijos, studijų – ir telkiamos viename. Antai Kražių bibliotekoje lietuviškų knygų buvo ne tik *“Litvani et Samogiti”*, bet ir *“Gramatici”* skyriuose – pastarajame yra 2 egz. K. Sirvydo *“Dictionarum trium linqarum...”* (toliau – žodynas)²¹. Kita vertus, lietuviškų knygų koncentraciją, lietuviško rinkinio formavimąsi vienuolynų bibliotekose galima sieti su labai padidėjusiu lietuviškų spaudinių skaičiumi. Pavyzdžiui, Vilniaus bazilijonų spaustuveje, veikusioje iki 1839 m., lietuviški spaudiniai sudarė trečdaly visos jos XIX a. produkcijos²². Lietuvos knygos ir spaudos istorijoje – tai lūžis, reiškęs esminius mentalinius pokyčius

¹⁶Lietuviškų knygų “atsiskyrimas” įdomus ir kitu, regioninę savimonę atspindinčiu, aspektu. Žemaitijos vienuolynuose knygos dalijamos į žemaitiškas, žemaičių tarpe parašytas ir lietuviškas, t. y. aukštaitiškas, vidurio ir galbūt Mažosios Lietuvos. Tuo tarpu etnografinės Rytų Lietuvos (išskyrus Vilnių) vienuolynuose visos, iš jų ir žemaitiškos, knygos vadinamos lietuviškomis.

¹⁷[Pacvičius A.] Kražių kolegijos biblioteka // Knygotyra Enciklopedinis žodynas... P. 206; [Inventorinis Kražių kolegijos bibliotekos 1803 m. sąrašas] // Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 567. Ap. 2. B. 55. L. 180–181.

¹⁸Akt wizyty Generalney Kościoła i klasztoru Traskunskiego XX-zy Bernardynów przez X-za Henryka Skackzowskiego[...] odbyty 1817 lipca 14 dnia // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). F. 4. B. A2109. L. 29.

¹⁹Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterij Cretingensis [...] A. D. 1851 // Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNB RS). PR - XXVI 320. L. 113–124.

²⁰Viena Vilniaus pranciškonų vienuolyno bibliotekos 1797 m. katalogo dalis buvo pavadinta *“Katalog ksiąg w Języku Zmudzkim, Ruskim, Hebrayskim, Arabskim, Greckim i Niemieckim”* – Katalog Ksiąg XX Franciszkanów Wilenskich Roku 1797 spisany // VUB RS. F. 3. B. 143. L. 12.

²¹Lukšienė M. Bibliotekos Lietuvoje ... P. 126.

²²[Navickienė A.] Bazilijonų spaustuve // Knygotyra : Enciklopedinis žodynas... P. 44.

pradėjusioje *masiškai* skaityti krašto visuomenėje²³.

Tam tikras vienuolių vadovybės pastangas, kryptingumo tendencijas komplektuojant lietuviškas knygas liudija specifinės – parankinės rengiantis pastoraciniam darbui – lektūros pagausėjimas. Turime galvoje minėtą K. Sirvydo “Žodyną”, laikomą pirmąją pasaulietine knyga Lietuvoje, kurios paplitimą aptarsime vėliau. Šiuo atveju svarbu tai, kad kai kuriose vienuolynų bibliotekose jo skaičius pasiekė 5 ir daugiau egzempliorių. Bernardinai Gardine 1804 m. turėjo šešis²⁴, o Troškūnuose 1820 m. – septynis²⁵ šios vienos populiariausių knygų vienuolynų bibliotekose egzempliorius. Akivaizdu, kad be vienuolijos ar minėtų vienuolynų vyresniųjų užsakymo, rūpesčio, studijų klausytojai – o būtent jie buvo pagrindiniai “Žodyno” vartotojai – šią knygą, paskutinį kartą išleistą 1713 m., vargu ar būtų įsigiję. Prie vienuolynų studijų ir K. Sirvydo dar grįšime, o tuo tarpu pabandydysime apibūdinti lietuviškų knygų rinkinius kiekybinu atžvilgiu ir išskirsime regionus bei vienuolijas, kur jų buvo daugiausia.

Didžiausi lietuviškų knygų rinkiniai susikaupė Kražių, Troškūnų, Kretingos, taip pat Vilniaus pranciškonų ir Gardino bernardinų bibliotekose. Nustatyti tikslų knygų skaičių yra sudėtinga dėl apytikrio bibliografinio aprašo, kuris kataloguose, o ypač inventoriniuose sąrašuose biblioteką reprezentavo ne kokybiškai, bet dažniausiai kiekybiškai. Todėl žemiau nurodomas skaičius dar gali būti tikslinamas ir greičiausiai buvo didesnis jau vien dėl to, kad vienuoliai raštininkai nesivargindavo nurodyti, kokia kalba parašyta sąrašė dažnai lenkiškai įvardyta knyga. Pagal vieną seniausių iš visų žinomų Troškūnų bibliotekos katalogą, sudarytą 1782 m., tuomet joje buvo 14 egzempliorių²⁶ (toliau – tomu), Kražių bibliotekoje 1803 m. – 18 t.²⁷, Vilniaus pranciškonų 1797–1801 m. – apie 10 t.²⁸ lietuviškų knygų. Kitose, taip pat ir Žemaičių vyskupystės vienuolynų bibliotekose XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmame ketvirtyje jų skaičius svyravo nuo 2 iki 5 tomų. Padubysio bazilijonų vienuolyno bibliotekos kataloge 1823 m. užregistruotos 4 lietuviškos knygos (3 tikybos ir K. Sirvydo “Žodynas”), Palėvenio dominikonų 1804 m. – taip pat 4

²³ Šis lūžis siejamas su Edukacinės komisijos Vadovėlių rengimo draugijos veikla, kurios dėka 1776–1790 m. buvo parduoti 14094 lietuviški elementoriai, Abiejų Tautų Respublikos visuomenėje įveikta ilgaamžė bibliofobija, o knyga, ilgą laiką buvusi prabangos daiktu, Švietimo epochoje paversta “kasdienybės atributu, pilnakraujėmis formomis išsiskleidusiu ir vaizduojamosios dailės darbuose (pvz., Pierre’o Norblino paveikslas “Mokiniai su knygomis”)”. – **Raita E.** Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis ir katalikiška apšvieta Edukacijos ir pastoracijos simbolių // Kultūros tyrinėjimai Straipsnių rinkinys. T. 3. V., 1997. P. 111–112.

²⁴ [Gardino bernardinų vienuolyno 1804 m. inventorinis sąrašas] // VUB RS. F. 4. B. 36306 (A2996). L. 9.

²⁵ [Troškūnų bernardinų vienuolyno 1820 m. inventorinis sąrašas] // VUB RS. F. 4. B. A2110. L. 76–87.

²⁶ **Pacevičius A.** Troškūnų vienuolyno biblioteka // Knygotyra. 1997. T. 26 (33). P. 193–206.

²⁷ **Lukšienė M.** Bibliotekos Lietuvoje ... P. 125–126; [**Pacevičius A.**] Kražių kolegijos biblioteka... P. 206.

²⁸ Katalog Ksiąg XX Franciszkanów Wilenskich... // VUB RS. F. 3. B. 143. L. 12–13. Plg.: **Lebedys J.** Lietuvių kalba ... P. 119–120.

(be jokio bibliografinio aprašo)²⁹, Dotnuvos bernardinų 1805 m. – 2 (K. Sirvydo “Pamokslai” ir Kazimiero Klimavičiaus “Pamokslas”)³⁰, Telšių bernardinų 1822 m. – 5 (3 egz. “Žemaitiškų pamokslų”, K. Sirvydo “Žodynas” ir “Žemaitiškas eilėraštis”)³¹, Paparčių dominikonų apie 1825 m. – 4 (1752 m. “Lietuviškos ir lenkiškos evangelijos”, K. Sirvydo 1713 m. “Žodynas” ir 2 egz. “Pamokslų”)³², Vilniaus dominikonų Lukiškėse 1803 m. – 2 (1797 m. “*Rozāncius Szwečiausios Marios Pannos*” ir 1765 m. “*Giesmes apie szwečiausia Panna Marya*”)³³, Gudagojo basųjų karmelitų 1820 m. – 2 (K. Sirvydo “Žodynas” ir Mykolo Olšausko “Broma”)³⁴, Panevėžio pijorų 1804 m. – 2 (K. Sirvydo “Žodynai”)³⁵. Vardijimą galima tęsti, tačiau akivaizdu, jog šių bibliotekų lietuviškų knygų rinkiniais pavadinti negalima. Kita vertus, retoje bibliotekoje knygų lietuvių kalba neraskime ar, kaip jau buvo minėta, jos tiesiog nebuvo įtraukiamos į inventorių ar katalogą. Tad Troškūnų vienuolyno lietuvišką rinkinį galime laikyti didžiausiu iš visų XIX a. pirmo ketvirčio vienuolynų bibliotekų, kadangi iki 1820 m. jis pasipildė K. Sirvydo “Žodyno” 7 egzemplioriais ir galėjo turėti daugiau nei 20 tomų. Nors jo sąrašas buvo – tiesa, ne visas – publikuotas³⁶, atkreiptinas dėmesys į tai, kad lituanistinį rinkinį Troškūnuose padėjo suformuoti čia pamokslavęs Kiprijonas Lukauskas ir galbūt Karkažiškių ir Užpalių klebonas, nepelnytai užmirštas lietuviškų knygų autorius Juozapas Legovičius (Jozef Legowicz)³⁷. Kražių biblioteką, tvarkomą karmelitų, tik su išlyga – kaip pojėzuitinę – tegalime priskirti vienuolynų bibliotekų tipui, nes ji tenkino čia veikusios mokyklos poreikius.

Antrame XIX a. ketvirtyje labai padidėjo Kretingos bernardinų biblioteka ir J. A. Pabrėžos bei jo bičiulių dėka jos lituanistinis rinkinys. 1851 m. Silvestro Stanevičiaus sudarytame kataloge randame 52 t. (39 pavadinimus) knygų lietuvių

²⁹ Lukšienė M. Bibliotekos Lietuvoje... P. 126; 1828 m. Palėvenio vienuolyno bibliotekos kataloge jau minimos 6 lietuviškos knygos, tarp jų 3 K. Sirvydo “Žodynai” – *Catalogus Librorum Conventus Polavenensis* [...] *comparatus A.D. 1828* // VUB RS. F. 3. B. 236. L. 19, 25, 26.

³⁰[Dotnuvos bernardinų vienuolyno inventoris sąrašas] // VUB RS. F. 4. B. 35559 (A2189). L. 10. Plg.: Lebedys J. Lietuvių kalba... P. 110. – Čia minimas K. Klimavičiaus “Pamokslas” – greičiausiai rankraštis, o gal nežinoma knyga, kadangi minėto autoriaus užregistruota tėra “*Pawinastes krikcioniskas arba Katechizmas*...” (V., 1767) // Lietuvos TSR bibliografija. Serija A : Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547–1861. V., 1969. P. 206.

³¹Inwentarz wszelkich rzeczy do Kościoła, klasztoru i Gospodarki do XX. Bernardynów Telszewskich nalezących [...] 1822 R. // VUB RS. F. 4. B. A2112. L. 73–78. – Čia, be kita ko, minimi ir 2 “Latviškos gramatikos” egzemplioriai // Ten pat. L. 75.

³²Lebedys J. Lietuvių kalba... P. 113.

³³Summarysz dokumentów y spraw konwentu XX. Dominikanów Lukiskich [...] przez Eustachego Szpetera 1803 R. // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAB RS). F. 18. B. 161. L. 52–86; Nr. 62 ir 63. – Čia ir kitur tekste kursyvu išskirti knygų pavadinimai pateikiami taip, kaip užrašyta šaltinyje.

³⁴Wizyta klasztoru XX. Karmelitów Bosych Gudahojkich [...] dekanatu Oszmianskiego // LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3670. L. 913–915.

³⁵Inwentarz klasztoru XX. Piarów Poniewiezkich ... // LNB RS. F. 94. B. 2450. L. 9.

³⁶Lebedys J. Lietuvių kalba ... P.115–116.

³⁷Pacevičius A. Troškūnų vienuolyno biblioteka... // Knygotyra. 1997. T. 26 (33). P. 201.

kalba³⁸, tuo tarpu 1827 m. jų tebuvo 3 t.³⁹ Kretingos vienuolyno biblioteka, "absorbudama" lituanistiką, amžiaus viduryje tam tikra prasme konkuravo su lituanistiniu židiniu betampančia Žemaičių kunigų seminarija ir jos biblioteka Varniuose: būtent šioms institucijoms bei Žemaičių katedros kapitulai savo garsiąją kolekciją padalijo vyskupas nominatas Jonas Chrizostomas Gintila⁴⁰.

Lyginant Troškūnų ir Kretingos bernardinų vienuolynų lietuviškų knygų rinkinius, akivaizdūs skirtumai, nulemti laiko ir juos formavusios aplinkos. Pirmajame vyrauja religinė literatūra – "*Balsas sirdies*", "*Prawadnikas ing Tewiszka Dungaus*", "*Ewangeliczka*", "*Książeczka Jubileuszowa Litewska*", "*Broma Atwerta*" ir t. t.⁴¹ Tuo tarpu Kretingoje – pasaulietinių knygų persvara. Tai daugiausia Simono Daukanto deponuotos knygos, praktiškai visi jų pirmieji leidimai, atsidūrę pagrindinėje vienuolyno bibliotekoje greičiausiai kartu su testamentu užrašytu J. A. Pabrėžos rinkiniu⁴²: "*K.W. Myle. Prasmą lotynu Kalbos. Petrapilie 1837*", "*Przekłady Litewskie Nowoczesnych Poetow Polskich Wilno 1837*", "*Jokyb's Laukys. Budą senowes letuwiu kalnienu ir Żamajtiu Petropilie 1848*", "*G.D.Settegast. Bitiu Knygele Petropilie 1848*", "*Daynas Żemaycziu Wilniuje 1829*", "*Dajnes Żiamajtiu Petropilie 1846*", "*Ksaweras Kanapackis. Pasakas Phedro Petropilie 1846*" ir t. t.⁴³ Tiesa, ir Kretingoje būta religinės lektūros, tačiau tai jau XIX a. leidiniai, išskyrus "*X.J.D. Lopacinskiego. Knigiale Broctwa Wilno 1773*", "*X.K.Klimowicza pawinastes Krikscioniszkas, arba Katechizmas Wilniuy 1767*" ir dar keletą knygelių⁴⁴. Taigi lietuviškų knygų, o galbūt ir lituanistinio židinio formavimuisi Kretingos vienuolyne bene didžiausią įtaką bus daręs J. A. Pabrėža, jo kūrybinis darbas ir lituanistinę veiklą skatinantys bičiuliai, pirmiausia S. Daukantas. Naujaisi tyrinėjimai rodo, kad jo "Istorija Žemaitiška" buvo perrašyta Kretingos vienuolyne 1833–1835 m. čia gyvenusio bernardinio Juozo Butavičiaus (Butowicz)⁴⁵. Vadinasi, vienuolyne būta palankios kultūrinės terpės, o knygų perrašinėjimas byloja apie specifinėmis sąlygomis atgimusį skriptoriumą, rašyklą, kurios produkcija buvo skirta lietuviškai savimonei žadinti.

Reikėtų pabrėžti, kad ne vienuolyno ir jo bibliotekos dydis, finansinis vienuolijos pajėgumas ar, kaip jau buvo minėta, komplektavimo politika lėmė lietuviškų knygų gausą. Vieną kitą knygą lietuvių kalba terandame garsiausiose

³⁸ Pacevičius A. Kretingos vienuolyno biblioteka // Knygotyra : Enciklopedinis žodynas P. 206. Plg.: Lebedys J. Lietuvių kalba P. 111 – Čia autorius, tiesa, remdamasis kitu šios bibliotekos katalogu (VUB RS. F. 5–F–26214), tesuregistravo 28 lietuviškas knygas.

³⁹ Wizyta [...] Klasztoru OO. Bernardynów Kretynogowskiego R. 1827 // MAB RS. F. 39. B. 107.

⁴⁰ Plačiau žr.: Pacevičius A. Vienuolynų bibliotekų komplektavimo šaltiniai // Knygotyra. 1997. T. 25 (32).

⁴¹ Catalogus et index repertorius librorum bibliothecae Conventus S. Trinitatis Vladislaviensis ... A.D. MDCCLXXXII // VUB RS. F. 3. B. 140. L. 14, 45, 62, 63, 65, 85, 86, 101.

⁴² [Pacevičius A.] Pabrėža Jurgis Ambraziejus // Knygotyra : Enciklopedinis žodynas... P. 279.

⁴³ Catalogus Librorum...// LNB RS. PR – XXVI 320. L. 95–96.

⁴⁴ Ten pat. L. 95.

⁴⁵ Bončkutė R., Subačius G. Simono Daukanto "Istorijos Žemaitiškos" rankraščio ir publikavimo istorija // Daukantas S. Istorija Žemaitiška. T. 2. V., 1995. P. 456.

anuomet Vilniaus ir Gardino dominikonų, Vilniaus bernardinų, senosios regulos ir basųjų karmelitų bibliotekose. Tiesa, jose būta nemažai lituanistikos kitomis kalbomis, tačiau turtingu LDK kultūros paveldu – lituanistika plačiaja prasme – pasižymėjo daugelis vienuolynų bibliotekų.

Regioniniu požiūriu knygos lietuvių kalba buvo paplitusios ne tik etnografinės Lietuvos teritorijoje išikūrusiuose vienuolynuose – tuometinėse Žemaičių ir dalyje Vilniaus bei Seinų vyskupysčių, t.y. Užnemunėje. Jų randame toli į pietryčius, pietvakarius ir šiaurės rytus, dabartinės Baltarusijos ir Latvijos (Latgalos) teritorijose. 1768 m. Vilniuje išleista "Elementorijū" (*"Mokslas, czyli Elementarz Zmudzkiego języka"*) – beje, neužregistruota "Lietuvos TSR bibliografijoje" – turėjo Horodiščės (Pinsko pavietas) senų kultūrinių tradicijų benediktinų vienuolyno⁴⁶, K. Sirvydo "Pamokslus" (V., 1629) – Derečino (Slonimo pavietas) dominikonų⁴⁷, "Lietuviškas ir lenkiškas evangelijas" bei keletą K. Sirvydo "Žodyno" egzempliorių – Laurišavo (Naugarduko pav.) bazilijonų⁴⁸ ir kitų Baltarusijos vienuolynų bibliotekos⁴⁹. Kiek mažiau duomenų apie Latgaloje veikusių ir vienuoliškoms Lietuvos provincijoms priklausiusių septynių (su jėzuitais Daugpilyje) vienuolynų bibliotekų lituanistinius rinkinius. K. Sirvydo "Žodynas" tikrai buvo Vielonos (Wielón, Viljanūs) bernardinų vienuolyne, kuriame 1822 m. iš penkių vienuolių keturi, be lenkų ir lotynų, mokėjo dar ir latvių bei lietuvių kalbas⁵⁰. Užnemunės vienuolynai – Liškiavoje, Virbalyje, Seinuose, Miroslave, Marijampolėje, Vladislavove (dabar Kudirkos Naumiestis), Smalėnuose – atsidūrę "po prūsais", o vėliau Varšuvos kunigaikštystėje ir priklausę Seinų vyskupystei, palyginti su likusia Lietuva, gausiomis bibliotekomis ir lituanistiniais rinkiniais nepasižymėjo. Tiesa, dalis minėtų vienuolynų buvo panaikinti anksčiau nei Rusijos imperijoje, o Lomžos vyskupijos archyve esantys kai kurių iš minėtų vienuolynų bibliotekų registrai nėra bibliografiškai patikimi, tačiau galime teigti, jog minėtų vienuolynų bibliotekos LDK laikais buvo pakankamai integruotos į vienuoliškųjų Lietuvos provincijų bibliotekų tinklą. Pavyzdžiui, Liškiavos dominikonų vienuolyno bibliotekoje 1795 m. randame du K. Sirvydo "Žodyno" egzempliorius, o 1823 m., jau po vienuolyno panaikinimo, čia minimos dvi "Lietuviškos-lenkiškos

⁴⁶ Generale Summarium Omnium Librorum in Bibliotheca Monasterij Castro – Cassinensis alias Horodiscensis Reperibilium Conscripta Anno Domini 1783 // VUB RS. F. 3. B. 161. Sk. "W". L. 118.

⁴⁷ Catalogus Bibliothecae Conventus Derecinensis Ordo Praedicatorum A.D. 1826 // VUB RS. F. 3. B. 162. Be pag.

⁴⁸ Wiadomość o klasztorze zakonu Sgo Bazylego W. Lawryszowskim [...] Roku 1824 // VUB RS. F. 4. B. 20225 (A439). L. 25, 33.

⁴⁹ Bresto trinitorių vienuolyno bibliotekoje tarp asketinės lektūros, įsigytos apie 1829 m., minima "Książka Zmudzka" (VUB RS. F. 3. B. 163. L. 5); lietuviškų knygų randame ir Ščiutino pijorų (VUB RS. F. 3. B. 154. L. 20), Lyskovo misionierių (VUB RS. F. 3. B. 164. L. 16, 29.) bei kituose dabartinės Baltarusijos teritorijoje buvusiuose vienuolynuose.

⁵⁰ Wizyta klasztoru Wielonskiego XX. Bernardynów Prowincyi Litewskiej w Archidiecezyi Mohilewskiej polozonego R. 1822 // VUB RS. F. 4. B. A2116. Be pag.

evangelijos⁵¹; Mirosłavo marijonų bibliotekoje 1811 m. buvo "Lietuviškos-lenkiškos evangelijos"⁵². Šios knygos sudarė visos istorinės Lietuvos vienuolynų bibliotekų lituanistinių rinkinių repertuaro pagrindą.

Dėl suprantamų priežasčių – ganytojiškos, pastoracinės, šviečiamosios veiklos, į kurią vienuoliai pirmoje XIX a. pusėje lietuviškose parapijose įsitraukė itin aktyviai, – sąlygiškai dažniau lietuviškų knygų randame Žemaičių vyskupystėje ir šiaurinėje Vilniaus vyskupystės dalyje. Kita vertus, būtent čia prasidėjo ir plito lituanistinis sąjūdis, kurio dalyviai buvo ir vienuoliai. Susidomėjimasis tautos praeitimi, o ypač kalba skatino vienuolynuose kaupti lituanistinę medžiagą, ir, kaip vėliau matysime, ši asmeninė iniciatyva buvo bene svarbiausias kryptingo lietuviškų knygų komplektavimo veiksnys. Aptarta medžiaga rodo, kad lietuviška knyga pasiekdavo tolimiausius Lietuvos vienuolių provincijų, nusidriekusių šimtus kilometrų, taškus. Tokį jos funkcionavimą, lėmė vienuolių "lituanizacija".

Knygų lietuvių kalba buvo visų šešiolikos Lietuvoje veikusių vienuolių bibliotekose. Dėl kai kurių iš jų – benediktinų, marijonų, regulos Laterano kanauninkų, bonifratrų, trinitorių – istorinių šaltinių fragmentiškumo tikslesnius apibendrinimus daryti dar anksti, tačiau galima išskirti itin "lituanizuotą" (personalo prasme) Lietuvos bernardinų provinciją, turėjusią 46 vienuolynus ir 1818 m. nusidriekusią nuo Baltijos iki Juodosios jūros⁵³. Rasti duomenys apie lietuviškas knygas, buvusias daugiau nei dvidešimtyje bernardinų vienuolynų bibliotekų, – jas paminėsime aptardami atskirų knygų paplitimą – leidžia teigti, kad bernardinai XVIII a. antroje pusėje – XIX a. buvo vienas lietuviškiausių vienuolių ordinų Lietuvoje ir nusipelnė didesnio istorikų dėmesio. Kita vertus, lietuviškų knygų nutylėjimas pagrindinės bibliotekos kataloge nereiškia, kad jų nebuvo vienuolyno bažnyčioje, studijoje, naujokyne ar pamokslininko celėje – pastarųjų institucijų knygų sąrašai labai reti, todėl ten buvusius knygų rinkinius dažnai mena tik proveniencijos išlikusiose knygos.

Be jokios abejonės, vienuolynuose populiariausia iš mūsų aptariamos kategorijos knygų buvo ne kartą minėtas K. Sirvydo "Trijų [lenkų-lotynų-lietuvių] kalbų žodynas besimokančio jaunimo naudojimuisi"⁵⁴. Leistas bene penketą kartų, labai reikalingas lietuviškai mokančiais, lenkiškai suprantančiais ir lotynų kalbą privalančiais išmokti būsimai dvasininkijai, jis tapo vienuolijose "parankiniu" tikrąja to žodžio prasme. Žodyno išplitimo geografija labai plati: jį randame Hluskos,

⁵¹ Katalog Książek w Bibliotece Klasztoru Liszkowskiego XX. Dominikanów znyduiących się spisany pod liczbą 1795 Roku // Lomżos vyskupijos archyvas (toliau – ADL). Sign. III 13. Be pag.; Regestr Książ Biblioteki Liszkowskiej po Dominikanskiej w roku 1821 Czerwca 18 Sporządzony // Ten pat. Sign. II 119. L. 29.

⁵² Inwentarz Kościola, Klasztoru i Funduszu JJ. XX. Maryanów w Mirosławiu R. 1811 // ADL. Sign. III 42. L. 2–15.

⁵³ Pacevičius A. Lietuvos bernardinų provincija ir vienuolynai Žemaitijoje // Straipsnis išteiktas "Žemaičių praeičiai".

⁵⁴ *Dictionarium trium linguarum in usum Studiosae Iuventutis auctore R.P. Constantino Szyrwid [...]* V., 1620?; 1631; 1642; 1677? 1713.

Drujos, Pinsko, Slonimo, Oršos, Gardino, Slucko, Voločino, Trakų, Dotnuvos, Vitebsko, Kretingos, Troškūnų bernardinų⁵⁵, Ščiutino ir Panevėžio pijorų⁵⁶, Paparčių, Gardino ir Stolbcų dominikonų⁵⁷, Laurišavo ir Žirovicų bazilijonų⁵⁸ bei kitose vienuolynų bibliotekose. Retoje iš jų žodyno, šaltiniuose dar vadinamo "Sinonimais" ar tiesiog "Sirvydu", nebuvo. Lietuvių kalbos istorijoje žodyno vieta atskleista, regis, pakankamai. Čia norėtųsi pabrėžti neakcentuotą kalbininkų Kazio Pakalkos ir Zigmo Zinkevičiaus darbuose⁵⁹ komunikacinę žodyno reikšmę. Paliktos marginalijos – atitinkamų žodžių sinonimai prancūzų, rusų kalbomis – išlikusiuose egzemplioriuose⁶⁰ rodo, kad "žodynas" gana plačiai buvo naudojamas mokantis ne tik lenkų, lietuvių ir lotynų, bet gal ir kitas kalbas. Šia prasme jis konsolidavo ne tik tam tikras etnopolitines LDK visuomenės dalis, bet ir buvo tiltu tarp bizantiškos – rusiškos ir vakarų – lotyniškos civilizacijų. Atrodo, kad nemenką tarpininko vaidmenį šiame procese suvaidino bazilijonų vienuolija su savo gausiomis bibliotekomis – žodyno paplitimo geografija tai akivaizdžiai patvirtina⁶¹. Beje, žodyno pirmojo leidimo egzempliorių savo bibliotekoje turėjo žinomas XVII a. baltarusių švietėjas Simeonas Polockietis (Polockis)⁶².

Kita vertus, nemažai išlikusių žodyno egzempliorių yra "švarūs", o tai liudija, kad jais buvo naudojamosi retai arba tik lotynų ir lenkų žodžių arsenalu. Labiausiai paplitęs, be abejo, buvo 1713 m. žodyno leidimas, kainavęs 2 florinus ir parduavinėjamas Vilniaus Akademijos spaustuveje – tarp prekybininkų knygomis jis

⁵⁵ Inwentarz Kościola i Klasztoru XX. Bernardynów Hłuskich 1822 R. // VUB RS. F. 4. B. A2112. L. 154; [Drujos bernardinų vienuolyno 1822 m. vizitacijos aktas] // Ten pat. L. 94; [Slucko bernardinų vienuolyno 1822 m. vizitacijos aktas] // Ten pat. L. 33; [Yvijos bernardinų 1822 m. vizitacijos aktas] // Ten pat. L. 135; Wizyta klasztoru Orszanskiiego XX. Bernardynów R. 1821 // Ten pat. F. 4. B. A2115. L. 9 ; [Voločino bernardinų vienuolyno 1820 m. vizitacijos aktas] // Ten pat. F. 4. B. A2110. L. 50; Wizyta Kościola i klasztoru Kretyngowskiego z r. 1827 // MAB RS. F. 39. B. 107. Nr. 201 (3 egz.). – Atkreiptinas dėmesys į "Žodyno" įvardijimą "X. Konstancya Szyrwiada Dykcyonarz Lacinsko - polski i Zmudzki" (išskirta mano – A. P.).

⁵⁶ Реестр книгам и наличным вещам бывшего Щучинскаго Пиарскаго Монастыря 1855 года 16 февраля // VUB RS. F. 3. B. 154. L. 20; Inwentarz klasztoru XX. Piarów Poniewiezkich [...] sporządzony przez Delegowanego Wizytatora Roku 1804 // LNB RS. F. 94. B. 2450. L. 9.

⁵⁷ Rankraštiniai įrašai 1713 m. leidime : "Ex libris Bibliothecae Novitatus Poporcensis" // VUB. Retų spaudinių skyrius (toliau Ret. sp. sk.). LR. 8770; "Bibliotheca Con[ven]tu Grod[nens]i Ordo Praedicatorum" // Ten pat. LR. 1085; "Conventus Stolpcensis Ordinis Praedicatorum" // MAB. Ret. sp. sk. LK – 18 / 668965.

⁵⁸ Wiadomość o klasztorze... // VUB RS. F. 4. B. 20225 (A439). L. 33 (2 egz.); Каталог Капитальной библиотеки Жиравицкаго Духовнаго Училища (~1835 м.) // VUB RS. F. 3. B. 171. L. 238 (3 egz.).

⁵⁹ Pakalka K. Pastabos apie senąjį Konstantino Sirvydo trikalbį žodyną (~1620) // Senasis Konstantino Sirvydo Žodynas. V., 1997. P. 6–25; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. T.3 : Senųjų raštų kalba. V., 1988. P. 246–253.

⁶⁰ Marginalijos MAB Ret. sp. sk. saugomuose 1713 m. leidimo "Žodyno" egzemplioriuose : LK – 18 / 668961 ; LK – 668967.

⁶¹ Žr. 58 išn.

⁶² Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija ... P. 253. – Beje, bibliografuli nepašaukta spėjamoji K. Sirvydo lietuvių kalbos gramatika ("Clavis linguae Lithuanicae") XIX a. viduryje buvo Ležaisko (Galicija) pranciškonų vienuolyno bibliotekoje // Ten pat. P. 253.

buvo labai paklausus⁶³. Bibliotekose pasitaiko ir ankstesniųjų – pavyzdžiui, 1677 m. leidimas buvo Paparčių dominikonų noviciate ir Vilniaus (Antakalnio) Trinitorių kolegijoje⁶⁴. Tačiau dauguma žodyno egzempliorių inventoriuose ir kataloguose surašyta be leidimo metų, dažnai pažymint, kad jie “be pradžios”, “susidėvėję”. Tai dar kartą įrodo didžiulį jo populiarumą, bet apunkina identifikavimą ir sumažina galimybę rasti nors vieną tiksliai aprašytą pirmojo leidimo egzempliorių, patvirtinti Ingės Lukšaitės hipotezę, kad žodynas, išleistas ~1620 m. vadinosi “*Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum*”⁶⁵.

Kita populiarai, visoms etnografinės Lietuvos teritorijoje buvusių vienuolynų bibliotekoms privaloma, knyga buvo daugelį kartų leistos “Lenkiškos ir lietuviškos evangelijos”. Ji buvo laikoma bažnyčios chore ar zakristijoje, todėl daugelyje pagrindinės bibliotekos katalogų neatsispindi.

Liaudžiai skirtos ir nuo XVIII a. masiškai leidžiamos lietuviškos maldaknygės, katalikiški katekizmai, kitos dvasinio turinio knygos vienuolynų bibliotekas papildydavo kaip vienuolių spaustuvėse leistos produkcijos privalomasis egzempliorius. Pagal lituanistinį požymį jos nebuvo komplektuojamos. Tuo tarpu vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio rūpesčiu išverstą ir 1816 m. išleistą “*Naują istatimą Jezaus Christaus...*” randame daugelyje vienuolynų, ypač Žemaičių vyskupystės, bibliotekų. Pavyzdžiui, Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno bibliotekoje jų buvo keletas egzempliorių⁶⁶. Prisimenant neigiamą Lietuvos dominikonų provincijolo Fausto Ciecerskio (Ciecerski) nuomonę apie Vilniaus Biblijos draugijos (1816–1826), veiklą⁶⁷, galime daryti išvadą, kad kai kurie vienuolynai, pavyzdžiui, Žemaitijos, laikėsi gana savarankiškos bibliotekų komplektavimo politikos ir buvo labiau subordinuoti vyskupo nei provincijolo valdžiai. Minėtajai “*Naują istatimą*” Žemaitijos vienuolynuose vizitacijų metu galėjo platinti pats J. A. Giedraitis, sau pasilikęs tūkstantį egzempliorių (visą tiražą sudarė 5 tūkst. egz.), arba Vilniaus Biblijos draugijos knygų platintojai, vadinamieji korespondentai, daugiausia kunigai: Alsėdžiuose – Jonas Matulevičius (Matulewicz), Skuode – Jochimas Dowsinas (Dowsin), Rietave – Mykolas Silvestravičius (Sylwestrowicz), Šiluvoje – Valerijonas Zbužinskis (Zburzynski), Veliuonoje – Juozapas Omulskis (Omulski), Batakiuose – Jonas Dobsėvičius (Dobszewicz), Varniuose – Martynas Žakevičius (Žakiewicz)⁶⁸. Šv. Rašto platinimas visuomenėje sukėlė diskusiją apie jo skaitymo naudą ar žalą, ir reikia pripažinti, kad vienuoliai dažnai pasisakėdavo prieš Biblijos platinimo sąjūdį. Antai anoniminės brošiūros “Traktatas apie tai, ar galima visiems be išimties skaityti

⁶³ Knygotyra Enciklopedinis žodynas P. 192; [Petrauskienė I.] Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai ... P. 78–102.

⁶⁴ VUB Ret. sp. sk. LR.1618; 1619.

⁶⁵ Lukšaitė I. Pirmojo Konstantino Sirvydo žodyno pavadinimas // Knygotyra. 1994. T. 21 (28). P. 126–132.

⁶⁶ Wizyty klasztorów Diecezyi Żmudzkiej [...] R. 1820 // LVIA. F. 669. Ap. 2. B. 224. L. 40.

⁶⁷ O duchu wieku naszego [...] Litewskiej Historji częsc II [...] // MAB RS. F. 17. B. 152. L. 3–7.

⁶⁸ Prašmantaitė A. Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826) // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 7 : Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia. V., 1994. P. 16–18.

knygas Šventojo rašto...⁶⁹ autorius – pijoras Filypas Nerėjus Golianskis (Filip Nereusz Golanski) arba misionierių vienuolis Andrius Polis (Andrzej Pohl)⁷⁰ – teigė, kad klaidingai suprantamas Šv. Raštas lengvai gali būti blogam panaudojamas ir taip padaryti daug žalos, kad leisti skaityti Bibliją kiekvienam be išimties būtų tas pat, kaip visiems liepti skaityti Vergilijų, Ovidijų ar Telemachą ir t. t.⁷¹

Pamokslų rengimui ar teologijos studijoms vienuolijose buvo naudojami ir komplektuojami protestantų leidiniai. Raseinių pijorų bibliotekoje šalia katalikiško puikavosi Adomo Fridricho Šimelpenigio parengtas ir 1755 m. Karaliaučiuje išleistas „*Naujas testamentas[...] lietuviszkay*“⁷². Reformatų leidiniai – tiesa, dažniausiai lotyniški, lenkiški ar vokiški – nepaisant dvasinės vyresnybės nurodymų ir „Draudžiamų knygų indekso“ pasitaiko dažnoje vienuolyno bibliotekoje, ir ne tik jos „*Prohibit*“ dalyje⁷³. Jų paplitimą galima aiškinti tiek tuo, kad iki 1816 m. katalikai neturėjo viso lietuviško Naujojo Testamento vertimo, tiek savotiškomis simpatijomis lietuvininkams, Mažonoje Lietuvoje atliekantiems ganytojišką ir kultūrinį darbą.

Daugelis XVI–XVII a. leistų knygų, pavyzdžiui, K. Sirvydo „*Punky kazar*“ ar M. Daukšos „*Postilla Catholica*“ aptariamam laikotarpiu jau buvo retenybės ir vienuolynų bibliotekose. Pastarosios („Postilės“) egzempliorių, kuriuo, tikėtina, naudojosi rengdamas 1823 m. leidimą („*Wyjątek z kazań żmudzkich*“) Simonas Stanėvičius, turėjo Telsių bernardinų vienuolyno biblioteka⁷⁴. 1845–1846 m. Motiejus Valančius buvo sumanęs pakartotinai ją išleisti, šį projektą gyrė S. Daukantas⁷⁵. Kadangi originalo būsimasis vystukas Varnių kunigų seminarijos bibliotekoje nerado, tai kreipėsi pagalbos į nepalankiamą patarėją įvairiais klausimais J. A. Pabrėžą. Pastarojo atsakymas patvirtina, kad minėta knyga Žemaitijoje buvo raritetas, taip pat jis įdomus ir bibliofiliniu atžvilgiu: „Kunigo Daukšos Postyllos Kretingoje neturime, o Telsių vienuolyno bibliotekoje tikrai turi būti, nes D. J. M. Simanas Daukantas turėjo tą veikalą iš minėto konvento pasiskolinęs ir atgal tam pačiam

⁶⁹ Rozprawa czy wolno wszystkim bez braku czytać księgi Pisma Świętego, w językach kraiowych drukowane. Wilno, 1817.

⁷⁰ Prašmantaitė A. Vilniaus Biblijos draugija ... P. 21.

⁷¹ Ten pat. P. 21.

⁷² „*Naujas Istatimas [...] Letuviszkay. Karalaučziuj. 1755*“ – Реестрь Книгамъ упраздненнаго Росенскаго Монастыря Ксеццзов Пняров [...] 1837 года // Autoriaus asmeninis archyvas. – Dėkoju gerb. Kaziuį Misiui, suteikusias galimybę nusikopijuoti šį dokumentą.

⁷³ 1834 m. Papatčių dominikonų vienuolyno bibliotekos kataloge tarp draudžiamų knygų įrašyta „*Kazania Zmuydzkie Kalwinski bez tytu*“ (VUB RS. F. 3. B. 152. L. 38.). Tai greičiausiai Merkelio Petkevičiaus „Katekizmas“ arba Jokūbo Morkūno „Postilė“; Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekoje reformatų pamokslai – tiesa, lenkiški – buvo saugomi kartu su katalikiškais: „*X. Józefa Męcinskiego Reformata Kazania in 8*“; „*X. Szepcinskiego Reformata Kazania niedzielne in 8*“ // MAB RS. F. 39. B. 107. Nr. 123 ir 160.

⁷⁴ Rankraštinis įrašas „*Ex libris Bernardin [orum] Telsen[is]*“ // VUB. Ret. sp. sk. LR.1619.

⁷⁵ „Daukšos leidimo neatidėliok, o paskelbk prenumeratą; reikia skubėti, atidėliojant diena iš dienos, gali ir mirtis užklupti“ – 1846 m. balandžio 17 d. S. Daukanto laiškas M. Valančiui // Daukantas S. Raštai. T. 2. V., 1976. P. 781.

konventui sugražino per mano rankas. Diduma to veikalo in folio sulig mišioliu vokiškai – krokuviškos spaudos⁷⁶. Šiandien sunku pasakyti, ar M. Valančius taip ir negavo “Postilės” egzemplioriaus, ar kiti rūpesčiai sutrukdė, tačiau “Postilė” taip ir nebuvo jam gyvam esant perspausdinta. Tuo tarpu K. Sirvydo “*Punktay sakimū*”, vienuolynų bibliotekose pasitaikantys gerokai dažniau⁷⁷, Valančiaus rūpesčiu buvo pakartotinai išleisti dar 1845 m. ir pasitelkus Pabrėžą platinami – kaip taisyklingos lietuviškos kalbos pavyzdys! – tarp klierikų, kunigų ir vienuolių.

Su bernardiniais susijusios ir kitos retenybės – knygos ar rankraščiai, kurių kilmę ir pobūdį dar reikės aiškintis. Tai Telsių bernardinų vienuolyno bibliotekos 1822 m. inventoriaus “Poezijos” skyriuje tarp Publijaus Ovidijaus, Publijaus Virgilijaus Maro eilių paminėtas žemaitiškas eilėraštis (“*Versus Idiomite Samogitio*”)⁷⁸. Netgi jei šios eilės tebuvo bernardinų išlaikomos vidurinės mokyklos moksleivių kūrybos bandymas, rankraštis, lietuvių kalbos vartojimo faktas šalia viešajame gyvenime įsigalėjusios lenkų kalbos yra gana svarbus. Turime duomenų apie iškalbos pratyboms įvairiu laiku šioje mokykloje vadovavusius mokytojus (kunigai Rydzewski, Jakob Narkiewicz, Bonawentura Smigielski, Marian Koryzna), kurių iniciatyva moksleivių darbai buvo gražiai įrišti ir 1829 m. deponuoti mokyklos bibliotekoje⁷⁹. Tačiau minėtas eilėraštis galėjo būti ir smulkiosios spaudos vienetas.

Vilniaus bernardinų vienuolyno bibliotekos 1842 m. vizitacijoje šalia lenkiškos Aniolo Daugirdo knygos “Apie logiką, matematiką ir fiziką” pažymėta tokia pat žemaitiškai (“*Ditto po Žmudzku*”)⁸⁰. Šis A. Daugirdo veikalas, išleistas 1821 m., buvo dažnoje vienuolynų bibliotekoje. Prisimenant nesėkmingus bandymus leisti lietuviškus tikslųjų ir gamtos mokslų vadovėlius, jų poreikį ano meto visuomenėje, A. Daugirdo “Logikos” pasirodymo lietuviškai XIX a. pirmoje pusėje faktas ne tik papildytų lietuvišką bibliografiją. Mokslinio, filosofinio veikalo vertimas (gana ankstyvas) leistų pakoreguoti lietuviškos terminologijos, apskritai

⁷⁶ 1846 m. J. A. Pabrėžos laiškas M. Valančiui // *Gidžiūnas* V. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849). Roma – Vilnius, 1994. P. 259.

⁷⁷ Rankraštiniai įrašai ant atskirų K. Sirvydo “*Punktay kazan*” (1629) egzempliorių “*Pro conventu Slonimensi P.P. Bernardi*”, “*Conventus Nesvisiensis*”, “*Ad Bibliothecam P.P. Bern. Caunens*” // Vladimirovas L. Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos ... P. 100.

⁷⁸ Inwentarz wszelkich rzeczy do Kościoła, Kłasztoru, i Gospodarki XX. Bernardynów Telszewskich należący [...] z R. 1822 // VUB RS. F. 4. B. A2112. L. 78.

⁷⁹ [Telsių bernardinų mokyklos bibliotekos 1829 m. katalogas] // VUB RS. F. 3. B. 2284. L. 5, 9, 13. – Įdomu, kad katalogą sudaręs M. Koryzna pažymėjo ir mecenatų, finansavusių įrišimą (moksleivių kūrybos mėginimų turėjo būti nemažai, o odiniai viršeliai kainavo nepigiai) pavardes: “*Zabawy uczniów Klasy Czwartej opravione w skórę R. 1829 kosztem WJ. Pana Antoniego Gauduszewicza* (išskirta mano – A. P.) *Sekretarza Sądu Niszczego Powiatu Telszewskiego. Sygn. 1 – EF – 74*” // Ten pat. L. 5.

⁸⁰ Akt wizyty Generalney Kościoła i Kłasztoru XX. Bernardynów Wilenskich w Roku 1842 Mca Maja 3 go dnia sporządzony // MAB RS. F. 43. B. 20847. L. 28. – Plg. to paties vienuolyno ir jo bibliotekos 1830 m. vizitacinį aprašymą, kur minima lenkiška knygelė “Apie kerpes” ir po jos įrašyta “Ta pati [knyga] žemaitiškai” (“*Ditto po žmudzku*”) // LVIA. F. 699. Ap. 1. B. 3777. L. 626.

mokslo istorijos Lietuvoje chronologiją ir problematiką. Deja, daugiau duomenų apie pirmąjį lietuvišką filosofijos vadovėlį neturime, todėl jo vertimas lieka hipoteze.

Lietuviškos knygos į vienuolynų bibliotekas patekdavo įvairiais būdais – kaip privalomasis vienuolynų spaustuvų egzempliorius, taip pat buvo perkamos ar jas dovanodavo. Tačiau bene daugiausia lituanistikos – knygų ir rankraščių – atsirasdavo kūrybiniam darbui angažuotų lietuvių vienuolių aplinkoje. Dėl vietos stokos asmeninių vienuolių kolekcijų ir jų likimo čia neanalizuosime, tik pabrėšime, kad asmeniniai vienuolių knygų rinkiniai ir rankraštinis paveldas priklausė vienuolijai, o pagal nuo seno galiojusią tvarką po vienuolių mirties turėjo būti deponuoti pagrindinėje bibliotekoje, sunkiai prieinamoje tiek dvasininkams – ne vienuolijos nariams, tiek pasauliečiams. Kad knygos ir rankraščiai “nenutekėtų į šalį”, rūpinosi provincijos ar vienuolyno vadovybė. Antai 1823 m. mirus dominikonui, knygelės “Giesmes apej kieturiolika stacyu mukas Jezusa Pona” (V., 1810) autoriui ir menamam originalaus rotodos plano Sudervės bažnyčios architektui Laurynui Bortkevičiui, į Skapiškio vienuolyną prisistatė provincijolas F. Ciecerskis, surinko įvairius rankraščius ir knygeles, tiesa, anot jo, “menkavertes”, ir atidavė saugoti Palėvenės dominikonų vienuolyno viršininkui – t. y. jos buvo deponuotos šio vienuolyno bibliotekoje⁸¹. Testamentu užrašyti ar šiaip dovanoti savo asmeninius daiktus, iš jų ir knygas, taip pat intelektualinę produkciją – rankraščius draudė vienuoliams ir Lietuvos statutais⁸². Dominikonų vienuolio Dominiko Sutkevičiaus “Žodinikas Letowiszkay – Lenkiskzas”, baigtas rašyti 1835 m., išstaiytas paties autoriaus 1842 m., dar jam gyvam esant buvo deponuotas centrinėje dominikonų provincijos Vilniaus bibliotekoje⁸³. 1844 m. vienuolyną panaikinus, dominikonų vadovybė išsyrūpino leidimą dalį daugiausia religinio pobūdžio knygų ir, aišku, vienuolių kūrybinį palikimą – rankraščius perkelti į Paparčių vienuolyną. Taigi rankraštis atsidadė tenai, nes iš čia, kaip vėliau matysime, jį pasiskolino M. Valančius. Jis žodyną grąžino, nes po Paparčių vienuolyno panaikinimo 1864 m. rankraštis atsidadė Vilniaus viešojoje bibliotekoje⁸⁴, o iš ten 1915 m. nukeliamo į Peterburgą, kur yra iki šiol. Taigi nepalankios aplinkybės, o ir griežta vienuolijos vadovybės politika, buvo tos priežastys, kodėl tiek D. Sutkevičiaus, tiek bazilijono Aleksandro Butkevičiaus ar bernardino J. Pabrėžos ir daugelio kitų vienuolių kūrybos bandymai, moksliniai darbai, daugiausia norminantys lietuvių kalbą žodynai ar lietuvių kalbos gramatikos taip ir neišvydo dienos šviesos.

⁸¹ Budreika E. Architektūros meno ir mokslo studijos Vilniuje // Vilniaus dailės akademijos darbai. T. 2 : Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a. V., 1993. P.16–17.

⁸² Prawo cywilne albo szczególne narodu Polskiego z Statutów i Konstytucyj Koronnych i Litewskich zebrane [...] ulozone przez X. Teodora Ostrowskiego S. P. T. 1. W Warszawie, 1784. S. 154–155.

⁸³ Pars Librorum Bibliothecae Conventus Generalis Vilmensis Sancti Spiritus Ordinis Praedicatorum [...] // VUB RS. F. 3. B. 149. Sk. Z3 “Grammatici et Lexicographi”. – Čia minimas juodraštis “Rękopism pierwszy ręki”(1835) ir kaip atskiras vienetas 4 tomų “Rękopis poprawiony przez samego autora”(1842).

⁸⁴ Описание рукописного отделения Виленской Публичной библиотеки. Вып 4-ый. Вильна, 1903. No. 245.

Ar buvo skaitomos lietuviškos knygos? Juk šaltinyje paminėta knyga dar nereiškia, kad ji kam nors iš vienuolių rūpėjo. Išlikę, tiesa, negausūs skaitytųjų registracijos žurnalai, išduodamų knygų sąrašai, knygų marginalijos rodo, kad knygos buvo skaitomos. Nemažai knygų 1844–1850 m. buvo skolinta iš Paparčių bibliotekos, 1844 m. tapusios centrine dominikonų provincijoje. Iš jos knygas ėmė: 1847 m. kun. D. Sutkevičius (Litvinskio “Žodyną” – gal lietuvišką?); 1847 ir 1850 m. – kun. Ruseckis (Sirvydo “Pamokslus” ir “Naują įstatymą”); 1850 12 29 – M. Valančius (Sutkevičiaus “Žodyną”). Knygos, tiesa, ne lietuviškos, buvo išduodamos ir pasauliečiams – istorikui Mykolui Balinskiui, gydytojui Adamovičiui.⁸⁵

Ar tokių gausų, palyginti su bažnyčių ir klebonijų bibliotekomis⁸⁶, lietuviškų knygų skaičių vienuolynų bibliotekose nulėmė tik pastoracinė veikla? Ar galime lituanistinėje vienuolių veikloje, be jokios abejonės, vykusioje pirmoje XIX a. pusėje Kretingos, taip pat Troškūnų bernardinų vienuolynuose, įžvelgti dėsingumą, ryšį su kultūriniu darbu vienuolijose baroko ir švietimo laikotarpiais? Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad XVIII a. buvo juodžiausias lietuvių kalbos ir literatūros istorijoje, 1724–1761 m. lietuvių kalba buvo išguita iš Vilniaus bažnyčių, pavyzdžiui, 1738 m. buvo staiga nutrauktas lietuviškų pamokslų sakymas šv. Jono parapijos bažnyčioje⁸⁷. Kokia padėtis buvo vienuolijose?

Atsakymams į šiuos klausimus reikia specialių studijų – pavyzdžiui, koks buvo vietinių “kadru” ir svetimšalių santykis vienuolijose. Nuomonė, kad vienuolynai buvo lenkų kultūros židiniai, tėra pagrįsta, lenkiškos istoriografijos stereotipais. Susikūrus atskiroms nuo Karūnos nepriklausomoms Lietuvos vienuoliškoms provincijoms, lenkų įtaka jose ilgainiui turėjo mažėti. Iškalbingas šiuo atžvilgiu Lietuvos dominikonų 1641 m. skundas karalaičiui Vladislovui, kur savarankiškos Lietuvos dominikonų provincijos būtinumas grindžiamas ne tik “atskira” nuo lenkų tauta ir įstatymais⁸⁸. Vienas iš argumentų tas, kad lenkai nesiskaitė su lietuviais ir versdavo juos kaip kametinę prievolę “siųsti į Krokuvą *visa, kas geriausia* iš zakristijų ir *bibliotekų*”⁸⁹ (išskirta mano – A. P.). Lietuvos dominikonų provincija buvo įkurta 1647 m. – reikia manyti, vėliau lenkai knygų iš jos nebeviliojo ir susiklostė palankios sąlygos tiek religinei, tiek kultūrinei ir šviečiamajai veiklai.

Kitas labai svarbus aspektas – lietuvių kalbos vartojimas vienuolių išlaikomose parapijose ir pačiuose vienuolynuose – studijose ir noviciatuose. Turime duomenų, kad lietuvių kalba buvo Vilniaus bernardinų vienuolynuose vartojama ne

⁸⁵ Księga zapisowa wydawanych ksiąg z Biblioteki Poporckiej roku 1844 // VUB RS. F. 4. B. A4442.

⁸⁶ Preliminari Lietuvos istorijos instituto rengiamų spaudai XVIII a. Vilniaus vyskupystės Kauno dekanato bažnyčių vizitacijų medžiaga rodo, kad klebonijų bibliotekos lietuviškų knygų atžvilgiu buvo nepalyginamai skurdesnės už vienuolynų bibliotekas, jose terandame – ir tai ne visur – “Lietuviškas ir lenkiškas evangelijas”. – Plg. : Lebedys J. Lietuvių kalba ... P. 138–196.

⁸⁷ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. T.4 : Lietuvių kalba XVIII–XIX a. V., 1990. P. 15.

⁸⁸ Informacja w sprawie oyców Dominikanów Królewicowi Jgo Msci przy supplikach przez oyców Wilenskich podana // Archiwum Prowincji OO. Dominikanów w Krakowie (toliau – APD). Wd.2.

⁸⁹ Ten pat. L.2.

tik XVI⁹⁰, bet ir XVII a. Tai liudija pakankamai aiškus lietuviškas įrašas (marginalija) „*kalinis*“ Vilniaus bernardinams priklausiusioje knygoje „Šventos moralės lobynas“⁹¹. Spręsdžiant iš įrašo pobūdžio, jis įbrėžtas gal kitose marginalijose minimų Brunono Romanovskio (Romanowski) ar Stepono Lendzki (Lędzki) ne vėliau kaip 1700 m.

Lietuvių kalba nebuvo pamiršta ir atskiros provincijos neturėjusiose, pavyzdžiui, regulos Laterano kanauninkų, vienuolijose. Šiai vienuolijai priklausiusioje Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios (Antakalnio) parapijoje veikė gana lietuviška – spręsdžiant iš aukotojų pavardžių – „Penkių Jėzaus Kristaus aukų“ brolija, o jos vienas iš vadovų buvo lietuvių pamokslininkas Ubaldas Martynas Leonavičius (Ubald-Marcin Leonowicz). Vienuolyno kronikoje⁹² jis vadinamas kankiniu, nes užėjus švedams 1706 m. kovo 26 d. kartu su trisdešimčia kitų vienuolių buvo paimtas įkaitu, išvežtas į Saksoniją kaip belaisvis, o iš ten grįždamas 1707 m. balandžio 29 d. mirė Karaliaučiuje pas jėzuitus. Šiuo atveju mums svarbu tai, kad dar būdamas regulos Laterano kanauninkų prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vienuolyno viršininku jis „savo lėšomis, taupydamas asmeninėms reikmėms skirtus pinigus, išspausdino maldų knygelę „Penkių Jėzaus Kristaus žaidų“ brolijai“⁹³. Prisimenant, kad buvo lietuvių pamokslininku, galima daryti prielaidą, kad šis bibliografijoje neužfiksuotas spaudinys – lietuviška knyga. Beje, minėtame vienuolyne buvo nemaža biblioteka (1705 m. 395 tomai)⁹⁴, kurią būdamas vienuolyno viršininku, matyt, praturtino ir U. M. Leonavičius.

Aišku, pateikti duomenys yra gana fragmentiški, tačiau jie iškalingai liudija nenutrūkusią, gyvą lietuvišką tradiciją, puoselėjamą vienuolijose ir tamsiajame XVIII šimtmetyje.

Taigi iš apžvelgtos medžiagos galime daryti išvadą, kad vienuolynuose XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje buvo sukaupta nemažai lietuviškų knygų, palyginti su bažnyčių ir klebonijų, taip pat pasaulietinių institucijų ir privačiomis bibliotekomis. Jos buvo paplitusios toli už etnografinės Lietuvos ribų, tačiau didžiausi knygų rinkiniai susiformavo Žemaitijos ir kai kuriuose Aukštaitijos (Troškūnų) vienuolynuose. Daugiausia lietuviškų knygų turėjo Lietuvos bernardinų provincijos vienuolynai, laikytini lietuviškiaisiais ir labiausiai integruotais į besimezgantį lituanistinį sąjūdį. Ypač vertinamas vienuolynuose buvo K. Sirvydo „Žodynas“, tapęs daugeliui vienuolių parankine knyga mokantis taisyklingos

⁹⁰ Žr. 8 išnašą.

⁹¹ *Promptuarium Sacrum ac Morale [...] hoc est Discursus exegetici ab Iosepho Mansi in Quatuor Tomos Divisi. Colloniae Agrippinae Apud Ioannem Busacum, Bibliopolam sub Monocerote, MDCLXVI.*

⁹² Rogala-Zawadzki. Kronika Antokolska // LNB RS. F. 130. B. 2260. L. 246.

⁹³ Rogala-Zawadzki. Kronika ... // Ten pat. L. 246.

⁹⁴ *Catalogus Librorum Ejusdem Conventus Vilnen[sis] in Antocollo SS. Patres Can[onicorum] Regularium] Latt[eraniensium] // Archivum Canonorum Regularium Lateranensium. Cracoviae, v. Božego Ciała 26. Rpis MS. "Summulae ex actis Capituli Generalis ..." P. 292–308.*

lietuvių kalbos, rengiantis pastoracinei veiklai. Trūkstant profesionalios teologinės lektūros, vienuolynų bibliotekose buvo toleruojama ir lietuviška protestantiška knyga. Bibliotekose randame ir lietuvių bibliografijoje neužfiksuotų spaudinių ar rankraščių – žemaitiškus eilėraščius, A. Daugirdo “Logiką”.

Pagrindinį lietuviškų knygų komplektavimo šaltinį, be privalomojo vienuolynų spaustuvių egzemplioriaus ir pirkimo, sudarė asmeniniai vienuolių, užsiėmusių pastoracine ir kūrybine veikla, knygų rinkiniai. Juose buvo nemažai rankraščių, turinčių ypatingą vertę lietuvių kultūros istorijai, pavyzdžiui, dominikono D. Sutkevičiaus “Lietuvių-lenkų kalbų žodynas.” Deja, jie funkcionavo daugiausiai vienuolių terpėje, dėl bibliotekų uždarumo visuomenei buvo nežinomi. Tačiau amžiaus viduryje kai kurios bibliotekos, pavyzdžiui, Paparčių dominikonų, “pravėrė” savo rinkinius – tai liudija šios bibliotekos skaitytojų registracijos žurnalas.

Apskritai vienuolynų bibliotekos atliko ne tik rinkinių konservavimo funkciją, daugelį knygų, iš jų ir lietuviškų, išsaugodamos ateities kartoms, bet ir komunikacinę bei reprodukcinę. Vienuolių kanalais, arterijomis, nusidriekusiomis didžiulėje buvusios LDK teritorijoje, buvo išnešiojama lietuviška knyga – ją randame Latgaloje, Galicijoje, Volynėje, Baltarusijoje. Kita vertus, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje vienuoliškoji knygų perrašinėjimo tradicija buvo pritaikyta naujoms kultūrinio sąjūdžio sąlygoms, čia buvo sukurti ne tik minėti originalūs darbai, bet ir talkinama aktyviausiems lituanistinio sąjūdžio dalyviams perrašant (rengiant spaudai?) jų darbus, pavyzdžiui S. Daukanto “Istoriją Žemaitišką”. Vienuolyno biblioteka buvo sudedamoji šios atgimusios rašyklos (skriptoriumo) dalis.

Vienuolynas, kaip kūrybinė laboratorija, lietuvišką tapatybę palaikantis kultūros židinys, neatsirado staiga ir iš niekur. Jo ištakų reikia ieškoti savarankiškų Lietuvos vienuolių provincijų formacijose, lietuvių pamokslininkų, brolių, studijų ir noviciatų veikloje, kurioje buvo naudojama ir lietuviška knyga – neatskiriama vienuolyno bibliotekos fondo dalis.